

КРИМСЬКОТАТАРСЬКЕ ПИТАННЯ У САМОВИДАВНИЧІЙ ПЕРІОДИЧНІЙ ПРЕСІ

Н.В. Яблоновська

У статті досліджується звернення радянських самвидавчих періодичних друкованих видань до кримськотатарського питання: окреслене коло видань, що висвітлювали дану проблему, визначений їхній внесок у її вирішення. Особлива увага приділяється самвидавові безпосередньо кримських татар.

Постановка проблеми. До середини ХХ століття Крим підійшов скаліченим зовні і внутрішньо: за трагедією окупації прийшла нова – депортація його споконвічних жителів за національною ознакою. 18 травня 1944 р. було розпочато депортацію корінного народу півострова - кримських татар. Усього їх було виселено 187859 осіб [3, с. 54].

Однак якою б руйнівною для кримськотатарського народу не була трагедія депортації, навіть вона не змогла позбавити його права голосу. Зрозуміло, що у радянський час не тільки вирішення проблем депортованих, але і саме їхнє обговорення було неможливим на сторінках офіційної преси. Ситуації не змінило навіть відкриття радянських кримськотатарських друкованих органів: газети «Ленін байрагы» у 1957 р. і журналу «Йылдыз» у 1976 р., які не відображали і не могли відобразити головного прагнення свого народу – повернення на історичну батьківщину.

Проте «кримськотатарське питання» стало темою численних нелегальних видань (самвидаву), дослідження яких і становить мету нашої статті. Завдання цієї праці описати коло самвидавчих видань, які відображали “кримськотатарське питання”, та з’ясувати їх внесок у його вирішення.

Щирі національні прагнення і надії кримських татар розкривала на території СРСР тільки самвидавча преса. Постійно матеріали про становище в СРСР кримських татар публікував і самвидавчий московський журнал «Хроника текущих событий» («Хроніка поточних подій»), який виходив друком з весни 1968 р. (Перевидано: Амстердам, Фонд імені Герцена, 1979; видавництво «Хроника», 1974-1983 р. (Нью-Йорк)). На думку М. Губогло і С. Червонної, цей журнал і кримськотатарський національно-визвольний рух мали один для одного «взаємне, винятково велике значення»: ««Хроніка» генетично була пов'язана з першими «Інформаціями» кримськотатарських ініціативних груп <...> Разом з тим і «Хроніка поточних подій» відіграла в історії кримськотатарського руху неординарну роль, будучи не просто дзеркалом і відображенням його історії, а стимулятором розширення фронту боротьби. Вона фокусувала інтернаціональну громадську увагу на кримськотатарському русі, вводила цей рух у контекст загального опору режимові» [4, с. 25-26].

З 1 серпня 1987 року в Москві за редакцією Олександра Подрабінека щотижня виходив машинописний інформаційний бюлетень «Експресс-Хроника», що містив короткі повідомлення про події суспільно-політичного життя країни, становище політв'язнів у в'язницях, таборах і спецсіхлікарнях. Примірники «Експресс-Хроники» для подальшого розмноження розсилалися приблизно в 80 міст і населених пунктів СРСР, видавалися в газетному форматі в Парижі. Майже в кожному номері «Експресс-Хроники», звичайно в розділі "Події тижня", публікувалася й інформація про Національний рух кримських татар.

Особливу увагу кримськотатарській проблемі приділив і самвидавчий журнал Української Гельсінської групи "Український вісник". Наприклад, у розділі "Редакційна пошта" (№№ 11-12 січень-березень 1988 р.) повідомлялося про надходження з Узбекистану на ім'я редактора журналу тексту звернення кримських татар до Всесоюзної Конференції КПРС і "усього складу партії Леніна".

Редакція журналу, коментуючи це звернення, писала, що український національно-демократичний рух завжди солідаризувався зі справедливими вимогами репресованого кримськотатарського народу і нагадала, що одним із найактивніших захисників кримських татар ще в 60-ті роки був українець Петро Григоренко, який став пізніше членом Української Гельсінської групи. Разом з тим, редакція звернула увагу на кілька пропозицій у "Зверненні", що, на думку "Українського вісника", не відповідали істині і давали перекручене уявлення про реальне становище речей.

По-перше, редакція "Українського вісника" заперечила тезу "Звернення" про "слов'янізацію Криму" і "250-мільйонний слов'янський народ", тому що, на думку "Українського вісника", насправді в Криму відбувалася не "слов'янізація", а безсоромна русифікація, якій нітрохи не заважало формальне введення Криму до складу УРСР. Щодо терміна "слов'янський народ", що неодноразово зустрічався в "Зверненні", редакція "Українського вісника" пояснила, що такого народу не було навіть у часи Київської Русі, а говорити сьогодні про єдиний слов'янський народ – це все одне, що говорити про єдиний романський або італо-франко-іспано-португало-румунський народ.

Коментувалася також наступна пропозиція зі "Звернення" кримських татар: "Воскресіння життя і рівноправності кримськотатарського народу в Криму не спрямоване на те, щоб відібрати в російсько-українського або якого-небудь іншого населення Криму їхнього майна, шкіл і газет, мови і гопака, радіо і телебачення, клубів і прав на рідну мову, на соціальні і політичні блага, не робиться замах й на основи і непорушність УРСР і РРФСР".

У цьому зв'язку редакція "Українського вісника" повторно нагадала, що ніякого єдиного "російсько-українського народу" не було і немає, а з приводу реального становища українців у Криму заявила: "Що у нас в Криму відбирати, шановні земляки! Немає там ні українських шкіл, ні клубів, ні радіо і телебачення, ні преси, немає ніде й української мови поза побутом українських сіл, відкіля вона теж активно виганяється. А на ваше згадування про гопак у парі з такою святинею, як національна мова, можна було б і образитися".

З приводу міркувань про власівців, бандерівців, мельниківців та ін., що наводилися у "Зверненні" для ілюстрації неоднакового ставлення радянського уряду до факту зрадництва під час війни представників різних народів і, відповідно, для доказу необґрунтованості виселення кримськотатарського народу з Криму через дії окремих зрадників, редакція "Українського вісника" писала: "І ще радимо нашим кримськотатарським друзям: у своїй історії ви маєте повне право розбиратися самі, без інструктажу "старших братів". Але не шукайте слідом за офіційною пропагандою "зрадників і негідників" в інших народів для порівняння зі своїми "відщепенцями". В історії не все так просто й однозначно: трапляється, що "зрадники" раптом виявляються справжніми патріотами... Кому як не вам знати це: адже зовсім недавно усьому вашому народові приліпили клеймо "зрадника".

На ці зауваження відізався самвидавчий "Вестник Национального движения крымских татар" (1988. — № 1-2. – квітень-травень): "Центральна Ініціативна група Національного руху кримських татар вважає критику "Українським вісником" "Звернення кримських татар" справедливою і конструктивною. Водночас вважає за необхідне довести до відома українських друзів, що згадане "Звернення" ні в якій мірі не є загальнонародним, а відбиває точку зору лише окремої групи в Національному русі кримських татар" [1].

З кримськотатарських рукописних «Інформацій» (які склалися з 1965 р. зі звітів про діяльність Ініціативних груп) у 1983 р. виріс «Інформаційний бюлетень Ініціативної групи кримських татар ім. Муси Мамута». В обстановці тотальних політичних переслідувань вийшло друком лише чотири номери «Бюлетеня» (останній – у грудні 1983 р.), але і вони змогли в рубриках: «На рідній землі», «Повідомлення з Москви», «Повідомлення з Узбекистану» — набагато повніше

розкрити справжній зміст національного життя, ніж це робили офіційні радянські джерела. Місце видання було заявлено так: «Сімферополь-Ташкент».

З 1984 р. у Ташкенті, а з 1988 р. у селі Родниковому Сімферопольського району за редакцією Шевкета Кайбуллаєва друкувався нелегальний соціально-політичний журнал «Къасевет» («Занепокоєння»), який вижив в умовах несвободи і став одним з офіційних кримськотатарських видань у 1990-і рр. (з 1995 р. – історико-етнографічний журнал, у 1998 р. логотип було переведено на латинську графіку – «Qasevet»). Майже всі матеріали журналу публікуються російською мовою (в останні роки – з розширеними англomовними анотаціями), тематика публікацій різноманітна: від філології, історії й етнографії – до релігії і кримськотатарського руху. Наприкінці 2005 року вийшов 31-й номер журналу (чудово ілюстрований, на крейдованому папері, із численними дизайнерськими знахідками), презентація якого відбулася у Києві з великим успіхом. Саме «Къасевет» став перехідним явищем між підпільною кримськотатарською пресою періоду застою і новими виданнями, які появились в Криму після перебудови.

Наприкінці 1980-х рр., у зв'язку з поступовим зростанням у СРСР демократичних процесів, кількість друкованих органів самвидаву різко зростає. У 1988 р. кримськотатарською і російською мовами появилось машинописне видання Центральної ініціативної групи Національного руху «Вестник національного движения крымских татар» («Вісник національного руху кримських татар») (відповідальний редактор – Мустафа Джемільєв). Вийшло друком три номери «Вестника»: № 1-2 (квітень-травень 1988 р.), № 3 (червень 1988 р.). В них повідомлялося про зібрання, мітинги і демонстрації кримських татар; про протиправні дії влади відносно учасників Національного руху; про становище кримськотатарських політ'язнів; проводився огляд радянської і зарубіжної преси з кримськотатарського питання і огляд кримськотатарського самвидаву; містилися тексти найбільш важливих звернень та інших матеріалів Національного руху й ін.

Учасниками Національного руху кримських татар (НРКТ) у Новоросійську в 1989-1990 рр. випускалася машинописна газета «Козьяшы», у місті Чирчику члени міської ради Організації кримськотатарського національного руху (ОКНР) видавали самвидавчу газету «Алеми гъурбет» [5].

Протягом 1988 (з 15 січня) -1989 рр. у м. Старий Крим Кримської області культурно-історичним товариством «Ватан» (Батьківщина) видавалася російською і кримськотатарською мовами однойменна газета за редакцією Р. Музафарова. Газета тиражувалася фототипним, іноді ротатипним способом і розповсюджувалася в Криму, Краснодарському краї, Херсонській області, Узбекистані й інших районах СРСР. У вступній статті в першому номері під заголовком "Наші цілі і завдання" кримськотатарською мовою говорилося, що метою редакції була публікація на сторінках газети матеріалів з питань мови, літератури, культури, народної творчості кримських татар, топоніміки, демографії й етнографії Криму, досліджень про участь кримських татар у Вітчизняній війні, історію культурних зв'язків кримських татар з іншими народами, анотацій і рецензій в радянській періодичній пресі на книги і статті, у яких зачіпалися питання про кримських татар, цитат з публікацій періоду існування Кримської АРСР, а також хроніки суспільного і культурного життя кримськотатарського народу, репортажів, оголошень.

Постійними рубриками газети стали "На Батьківщині – у Криму", "Топоніміка", "Набране, але не опубліковане...", "Інтернаціоналісти про національні права кримських татар", "Критика", "Що писали про нас у період Кримської АРСР" та ін. Майже в кожному номері містився невеликий кримськотатарсько-російський словник. У розділі "На Родні – у Криму" повідомлялося про публікації в газетах Криму статей, де згадувалися кримські татари, про надходження в магазини Криму книг кримськотатарською мовою, про чисельність кримських татар у тому або іншому районі Криму, про факультативне викладання кримськотатарської мови в деяких школах і т.п. У розділі "Топоніміка" перелічувалися колишні, тобто до виселення

кримських татар, найменування населених пунктів по районах Криму. Під рубрикою "Що писали про нас у період Кримської АРСР" наводилися цитати з газет і брошур воєнного часу, де говорилося про героїчну боротьбу кримських татар з нацистськими окупантами і знущання окупантів над кримськими татарами.

Багато місця і під різними рубриками відводилося в газеті анотаціям, рецензіям і критичним заміткам на публікації в радянській пресі, де згадувалися кримські татари. У деяких номерах були опубліковані вірші, які не пройшли офіційну цензуру. Обсяг газети становив 4 машинописні сторінки.

Отже, незважаючи на офіційну заборону, самвидавча преса привертала увагу міжнародної спільноти і прогресивних кіл радянського суспільства до "кримськотатарського питання", вимагаючи його вирішення. Зусиллями кримськотатарських журналістів, письменників, поетів, громадських діячів, активістів національного руху глибокі традиції кримськотатарської національної преси не були перервані в депортації, і це стало однією з важливих передумов того, що на території сучасної АР Крим найвпливовішу частину етнічних газет і журналів становлять саме кримськотатарські видання.

SUMMARY

The Crimean Tatars question in the illegal periodical of USSR (samizdat) is investigated in the article.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вестник национального движения крымских татар. – 1988. — № 1- 2. – Квітень-травень // [http://www.cidct.org.ua/uk/studii/5-6\(05\)/12.html](http://www.cidct.org.ua/uk/studii/5-6(05)/12.html).
2. Вестник национального движения крымских татар. – 1988. — № 3. – Червень // [http://www.cidct.org.ua/uk/studii/5-6\(05\)/12.html](http://www.cidct.org.ua/uk/studii/5-6(05)/12.html).
3. Габриелян О.А., Ефимов С.А., Зарубин В.Г. Крымские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство. – Симферополь: Амена, 1998. – 340 с.
4. Губогло М.Н., Червонная С.М. Крымскотатарское национальное движение.— М., 1992. – Т.1. История. Проблемы, перспективы. — 331 с.
5. Сюрюнлик йылларинда Самиздат газеталар чыкъарылгъан, олардан «Козьяшы» янъы саны ве «Алеми гьурбет» [Самвидавчі газети часу депортації] // Янъы дюнъя. – 2004. – 15 травня. – С. 11.

Надійшла до редакції 1 жовтня 2007 р.